

SABINA CISEK

Instytut Informatyki i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Jagielloński
e-mail: sabina.cisek@uj.edu.pl

METODA ANALIZY I KRYTYKI PIŚMIENICTWA W NAUCE O INFORMACJI I BIBLIOTEKOZNAWSTWIE W XXI WIEKU

Sabina Cisek, doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Informatyki i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie pełni również funkcję kierownika studiów podyplomowych. Jej zainteresowania naukowe obejmują problematykę filozofii, metodologii i teorii nauki o informacji oraz zagadnienia informacji biznesowej i infobrokeringu. Jest autorką kilkudziesięciu publikacji, najnowszą z nich stanowi artykuł *Metodologia mieszana w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa* (Kraków, 2010). Prowadzi blog *Methodology and Philosophy of Information Science* <http://methodologyphilosophyinfoscience.blogspot.com/>. Od wielu lat aktywnie uczestniczy w społecznym ruchu naukowym, jest wiceprezesem Zarządu Polskiego Towarzystwa Informatyki i Bibliotekoznawstwa. Współautorka polskiego *Kodeksu etyki bibliotekarza i pracownika informacji*.

SŁOWA KLUCZOWE: Analiza i krytyka piśmiennictwa. Badania literaturowe. Bibliotekoznawstwo. Informatologia. Nauka o informacji. Metaanaliza. Metodologia. Metody badań. Przegląd systematyczny. Stan badań. XXI wiek.

ABSTRAKT: Artykuł zawiera charakterystykę wybranych aspektów metody analizy i krytyki piśmiennictwa. Stwierdzono znaczący wzrost zainteresowania tym sposobem postępowania badawczego w informatologii i bibliotekoznawstwie w XXI w. Rozważono dwie podstawowe role analizy i krytyki piśmiennictwa w dociekaniach naukowych – pomocniczą, heurystyczną oraz niezależną, wiedzotwórczą. Wskazano jej fazy i warianty, w tym – wersję tradycyjną, przegląd systematyczny i metaanalizę. Przedstawiono wyniki badań pilotażowych, dotyczących niektórych własności metody analizy i krytyki piśmiennictwa we współczesnej nauce o informacji i bibliotekoznawstwie.

WSTĘP

Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa stanowi sposób postępowania badawczego, którym posługują się wszystkie dyscypliny naukowe. Mimo swojej powszechności i – wydawałoby się – trywialności, implikuje interesującą problematykę poznawczą, nie jest także spetryfikowana, wręcz przeciwnie – zmienia się i rozwija. Dlatego warto przyjrzeć się jej nieco bliżej zarówno samej w sobie, jak i w kontekście nauki o informacji i bibliotekoznawstwa.

Niniejszy artykuł składa się z dwu zasadniczych części. Pierwszy, obszerniejszy fragment poświęcony jest charakterystyce współczesnej postaci analizy i krytyki piśmiennictwa, ze zwróceniem uwagi na wybrane zagadnienia epistemologiczno-metodologiczne. Część druga zawiera wyniki pilotażowych badań własnych, dotyczących niektórych aspektów omawianej metody w informatologii i bibliotekoznawstwie XXI w., w oparciu o zawartość dziedzinowej bazy danych LISTA – *Library, Information Science and Technology Abstracts*.

Przed przystąpieniem do dalszych rozważań niezbędne są wyjaśnienia terminologiczne. Otóż, metoda analizy i krytyki piśmiennictwa występuje w polskich opracowaniach także pod alternatywnymi nazwami, jak: „badania literaturowe”, „przegląd literatury (przedmiotu)”, „studia literaturowe”, o czym można się przekonać, na przykład formułując odpowiednie zapytania w uniwersalnych serwisach wyszukiwawczych, jak Bing i Google, a także w specjalistycznej Wyszukiwarce INiB Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo (<http://www.inib.pl/>). Do pokrewnych określeń należą również *desk research*, „badania gabinetowe”, „badania wtórne”. Ponieważ jednak w jednej z nielicznych rodzimych publikacji ogólnometodologicznych z zakresu INiB, tj. w historycznym już tekście Eugeniusza Ścibora *Przegląd metod badawczych stosowanych w nauce o informacji* pojawia się termin „metoda analizy i krytyki piśmiennictwa” (Ścibor, 1976, s. 100-101), właśnie on użyty jest w niniejszym opracowaniu. Rzecz jasna, jest to przede wszystkim kwestia umowy i jako taka nie ma większego znaczenia teoretycznego. W języku angielskim natomiast najczęściej występują wyrażenia *literature review*, *critical literature review* albo po prostu *review* (Bangert-Drowns, 2004; Grant, Booth, 2009; Levy, Ellis, 2006).

Określenia „informatologia (nauka o informacji, informacja naukowa) i bibliotekoznawstwo” oraz skrót „INiB” używane są zamiennie ze względów stylistycznych. Pominięta została dyskusja terminologiczna w tej materii, ponieważ nie ma wpływu na poruszane tutaj zagadnienia.

METODA ANALIZY I KRYTYKI PIŚMIENICTWA – CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA, WYBRANE PROBLEMY TEORETYCZNE

Analiza i krytyka piśmiennictwa jest zarówno procesem, zespołem czynności poznawczych, jak i produktem, wytworem tego procesu. W ujęciu dynamicznym obejmuje systematyczne i uporządkowane badanie wcześniejszych przedsięwzięć naukowych oraz istniejącego zasobu publikacji – w poszukiwaniu odpowiedzi na pytania o charakterze teoretycznym oraz praktycznym, stosowanym. Z kolei jako wytwór stanowi analityczno-syntetyczną relację z dotychczasowego stanu wiedzy w jakimś zakresie (Bangert-Drowns, 2004). Sednem metody analizy i krytyki piśmiennictwa jest odwołanie się do publicznie (co niekoniecznie oznacza – łatwo) dostępnej literatury fachowej i naukowej (Jesson i Lacey, 2006, s. 140). „Materiałem empirycznym” są zatem gotowe opracowania różnego typu, często reprezentujące odmienne paradygmaty i punkty widzenia. Należy jednak zaznaczyć, iż nie zawsze, gdy istniejąca literatura stanowi materiał badawczy, mamy do czynienia z analizą i krytyką piśmiennictwa, lecz wyłącznie wtedy, gdy w centrum uwagi znajduje się komunikat, zawartość informacyjna. Jeżeli natomiast skupiamy się na aspektach formalnych, w tym – ilościowych,

albo na analizie wzajemnych cytowań, to wkraczamy na teren bibliometrii (informetrii, naukometrii) (Nowak, 2006). Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa dotyczy bowiem treści – dorobku, idei, problematyki, wiedzy; ich historycznego rozwoju bądź stanu obecnego. Dodatkowo, nie należy jej mylić z analizą i krytyką dokumentów (źródeł) lub z techniką badania dokumentacji (por. Pilch i Bauman 2001, s. 98-100; Ratajewski, 2002).

Analiza i krytyka piśmiennictwa wykorzystywana jest powszechnie, często intuicyjnie (paradygmatycznie) we wszelkich naukach i na różnych etapach dociekań, co najmniej dlatego, iż przed przystąpieniem do jakichkolwiek badań własnych należy zawsze rozpoznać dotychczasowy stan wiedzy w danym zakresie. Ponadto, jej stosowanie wymagane jest od wszystkich, którzy tworzą opracowania licencjackie, magisterskie i doktorskie, a „techniczne” wskazówki jak to robić, standardowo znajdują się w instrukcjach i poradnikach dla piszących prace dyplomowe, aczkolwiek z reguły bez nazywania *explicite* omawianej metody (zob. np. Kaczmarek, 2005).

Wydawać by się zatem mogło, iż poświęcanie analizie i krytyce piśmiennictwa odrębnego artykułu nie ma większego sensu, ponieważ jest dobrze znana, a jej charakterystyka – trywialna. Tak jednak, wbrew pozorom, nie jest – i to z kilku względów. *Primo*, za wspomnianymi technicznymi wskazówkami kryją się rozstrzygnięcia metodologiczne całkiem „serio”, nawet jeżeli są dokonywane bezrefleksyjnie, na przykład – odnoszące się do sposobu określania zakresu i zasięgu piśmiennictwa naukowego, a to z kolei wiąże się m.in. z odróżnianiem nauki od nie-nauki, co jest ważnym i wielowymiarowym zagadnieniem, także – filozoficznym. Takie i temu podobne problemy są słabo reprezentowane w polskiej literaturze przedmiotu. *Secundo*, w rodzimym dorobku bibliotekoznawczym i informatologicznym nie ma publikacji w całości poświęconej metodzie analizy i krytyki piśmiennictwa, są tylko fragmenty tekstów na ten temat (Ścibor, 1976) albo opracowania przedstawiające wybrane aspekty niektórych jej odmian (Mauer-Górska, 2007a; 2007b). *Tertio*, i to jest najważniejsze, w XXI w. mamy do czynienia, również w obszarze INiB, z „nowym obliczem” tej procedury badawczej, cechującym się trzema zasadniczymi rysami. Mianowicie, po pierwsze, w ciągu ostatnich kilkunastu lat ukonstytuowały się ostatecznie różne warianty opisywanej metody, zwłaszcza przegląd systematyczny (*systematic review*), po drugie, wzrósł nacisk na zachowanie rygoru metodologicznego i ściśle przestrzeganie określonych reguł postępowania, po trzecie wreszcie – pogłębiła się dyskusja i refleksja teoretyczna w tej materii (Andrews i Harlen, 2006; Bangert-Drowns, 2004; Grant i Booth, 2009; Hammersley, 2003; McKibbin, 2006).

Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać, najogólniej mówiąc, w wielowymiarowych zmianach zachodzących współcześnie w komunikacji naukowej. Fakty, trendy i zjawiska w tym zakresie syntetycznie opisał Marek Nahotko w nowo wydanej książce *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym* (Nahotko, 2010), nie ma więc tutaj potrzeby szczegółowego ich charakteryzowania. W uproszczeniu zatem – na ukształtowanie się współczesnej postaci metody analizy i krytyki piśmiennictwa i jej wariantów wpłynęły m.in.:

– nieustanny, trwający od wielu lat, wzrost liczby publikacji naukowych, powodujący, iż „od dawna żaden pracownik nauki nie jest w stanie choćby tylko dowiedzieć się o istnieniu wszystkich publikacji ze swojej dziedziny (nawet biorąc pod uwagę coraz większą specjalizację), nie mówiąc o ich

przeczytaniu” (Nahotko, 2010, s. 37); co tworzy ustawiczne zapotrzebowanie na opracowania przeglądowe, analityczno-syntetyczne (Mauer-Górska, 2007a);

– łatwiejszy dostęp do dużych zbiorów dokumentów – *vide* komercyjne serwisy informacyjne typu EBSCOhost (<http://www.ebscohost.com/>) albo Web of Knowledge firmy Thomson Reuters (<http://isiwebofknowledge.com/>);

– coraz szersze wykorzystanie nowych, nieformalnych typów dokumentów i kanałów komunikacji naukowej, np. blogów bądź innych serwisów „webdwazerowych” (Cisek, 2008);

– wymagania praktyków, w tym lekarzy, menadżerów, polityków chcących podejmować racjonalne decyzje nie na podstawie intuicji bądź jednostkowego doświadczenia, ale w oparciu o najbardziej aktualny stan wiedzy w danym zakresie (Andrews i Harlen, 2006, s. 287-288); związana z tym ekspansja inicjatywy *evidence-based practice*, tj. praktyki opartej na dowodach, a bardziej precyzyjnie – praktyki opartej na wynikach dotychczasowych badań naukowych, najpierw w medycynie, potem także w innych dziedzinach, w tym także w INiB (Mauer-Górska, 2007a; 2007b).

W rezultacie, dociekania prowadzone za pomocą analizy i krytyki piśmiennictwa służą dzisiaj zarówno celom poznawczym, jak i użytkowym. W pierwszym przypadku metoda ta może mieć bądź charakter heurystyczny, pomocniczy, tzn. stanowić punkt wyjścia i podstawę dla właściwych badań (rozpoznanie stanu dyskusji, luk poznawczych etc.), bądź występować jako samodzielna procedura tworząca nową wiedzę (Bangert-Drowns, 2004). W drugim – poprzez analizę, syntezę i ocenę dotychczasowego dorobku ułatwia wykorzystanie osiągnięć nauki w konkretnych działaniach praktycznych i dostarcza racji dla podejmowania „poinformowanych” decyzji (Andrews i Harlen, 2006, s. 287-289).

Heurystyczna funkcja metody analizy i krytyki piśmiennictwa jest oczywista, natomiast jak może ona generować nową wiedzę? – Co najmniej na dwa sposoby. Po pierwsze, nauka w ogóle poszukuje w świecie jakiegoś, chociażby tylko lokalnego porządku, regularności, struktur, wzorców. W „wersji maksymalnej”, upraszczając, są to prawa, teorie, także – klasyfikacje i typologie. Przetworzenie treści zawartych w dostępnym piśmiennictwie, gdy jest dokonane poprawnie i dogłębnie, może prowadzić do identyfikacji takowych prawidłowości, z reguły „na pierwszy rzut oka” zupełnie niewidocznych, albo do korekty fałszywych wyobrażeń wynikających z inercyjności systemu przekonań. Po drugie, ze względu na ogromny zalew piśmiennictwa czasami mamy do czynienia z wiedzą upublicznią, istniejącą, ale *de facto* nieodkrytą, niewykorzystywaną, zwłaszcza wtedy, gdy jej elementy znajdują się w różnych, niepowiązanych ze sobą bezpośrednio miejscach (inne dyscypliny, publikacje niecytujące się nawzajem etc.). Połączenie dotąd „odseparowanych” fragmentów wiedzy może prowadzić do autentycznych odkryć naukowych, bazujących nie na badaniach empirycznych (pierwotnych), lecz na literaturze przedmiotu. Na zjawisko to wielokrotnie zwracał uwagę znany informatolog Don R. Swanson, poczynając od 1986 r., w którym ukazał się jego często cytowany artykuł *Undiscovered Public Knowledge* (Swanson, 1986).

Zatem, podsumowując, jakie cele poznawcze da się osiągnąć za pomocą metody analizy i krytyki piśmiennictwa? Są wśród nich m.in.: opis i ocena dotychczas osiągniętej wiedzy na jakiś temat, czyli tzw. stanu badań; uporządkowanie tejże wiedzy, np. poprzez kategoryzację lub mapo-

wanie (ang. *knowledge mapping*), w efekcie wykrycie dotąd niedostrzeżonych faktów, prawidłowości, relacji, zjawisk; identyfikacja obszarów niezbadanych – poszukiwanie inspiracji dla własnych dociekań; ilościowa lub jakościowa integracja zbiorów danych empirycznych i innych wyników uzyskanych w ramach różnych, niezależnie prowadzonych badań; uchwycenie nowo powstających kierunków rozważań, specjalności badawczych; ustalenie autorytetów, wiodących idei, dominujących szkół naukowych etc.

Jako proces analiza i krytyka piśmiennictwa składa się z czterech etapów: (a) formułowanie problemu, (b) gromadzenie zasobu piśmiennictwa, które stanie się następnie przedmiotem dociekań; faza ta obejmuje zarówno poszukiwanie, jak i dobór, selekcję odpowiednich publikacji, (c) ekstrakowanie, przetwarzanie i porządkowanie danych/informacji/wiedzy zawartych w wybranym zbiorze dokumentów, czyli analiza, ocena i synteza ich treści, (d) prezentacja rezultatów, sprawozdanie z badań, najczęściej w formie pisemnej (Levy i Ellis, 2006; McKibbon, 2006).

W odniesieniu do każdej z faz można mówić o określonych regułach postępowania, a w efekcie – w zależności od stopnia ich formalizacji oraz pożądanego rygoru w realizacji – o różnych wariantach metody analizy i krytyki piśmiennictwa. Dodatkowo, jest ona elastyczna, może być stosowana w ramach ilościowej, jakościowej albo mieszanej strategii badawczej (zob. Cisek, 2010). Zatem, wstępna typologia odmian metody analizy i krytyki piśmiennictwa na najogólniejszym poziomie mogłaby wyglądać następująco – od najmniej do najbardziej sformalizowanych: (a) wersja narracyjna, zwana też ekspercką, zbliżona do eseju (ang. *narrative review*); (b) wariant „klasyczny”, czyli tzw. stan badań (ang. *critical literature review*); (c) przegląd systematyczny (ang. *systematic review*). Ten ostatni jako odrębny sposób postępowania badawczego liczy sobie około trzydziestu lat, związany jest silnie z podejściem typu *evidence-based*, a jego popularność, znaczenie i zasięg stosowania ustawicznie rosną (Mauer-Górska, 2007a; 2007b; McKibbon, 2006). Jak bardzo szczegółowe i rygorystyczne wytyczne nim rządzić można się przekonać, studiując na przykład podręcznik *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions* (Higgins i Green, eds., 2009). Charakterystyka przeglądu systematycznego jako takiego wymagałaby odrębnego artykułu, dlatego jest tutaj pominięta. Podobnie – opis metaanalizy, wariantu, w którym integruje się rezultaty wielu niezależnych badań empirycznych, a decydującą rolę odgrywają techniki statystyczne (Saxton, 2006). Warto odnotować, iż w zeszłym roku zaproponowane zostało o wiele bardziej szczegółowe uporządkowanie, obejmujące aż 14 różnych typów analizy i krytyki piśmiennictwa, którego autorzy zwracają także uwagę, iż nie istnieje jedna, akceptowana przez całą międzynarodową społeczność uczonych definicja tej metody, brak również ustalonych kryteriów oceny jej wiarygodności (Grant i Booth, 2009).

Inne podejście odnaleźć można w artykule Henry’ego Kemoni (2008, s. 105), gdzie wyróżnione są następujące rodzaje analizy i krytyki piśmiennictwa (w ujęciu wytworowym):

- wersja historyczna, która przedstawia rozwój idei i literatury w układzie chronologicznym, odkrywa kolejne fazy rozwojowe;
- tematyczna, skupiająca się na debatach pomiędzy odmiennymi perspektywami i szkołami badawczymi;
- teoretyczna, śledzi tworzenie teorii w jakimś obszarze, sprawdza świadectwo empiryczne leżące u ich podstaw;

– empiryczna, integruje dane/wyniki uzyskane w różnych, niezależnie od siebie prowadzonych badaniach pierwotnych.

Celem metody analizy i krytyki piśmiennictwa jest raczej uchwycenie i charakterystyka dotychczasowego dorobku, kierunków dyskusji, rozwoju metodologii etc., a nie prezentacja bądź promocja własnych poglądów. Oczywiście elementy interpretacji i prekonceptualizacja są nieuniknione (Konecki, 2000), zapewne także przydatne, lecz to nie zwalnia badaczy od przestrzegania określonych reguł metodologicznych, związanych z zapewnieniem sprawdzalności, wiarygodności oraz wartości poznawczej wyników. Zwłaszcza, jeżeli omawiana metoda rzeczywiście ma oferować godną zaufania podstawę uzasadnionego działania, a w nauce pełnić funkcję heurystyczną albo wręcz samodzielnie wytwarzać nową wiedzę.

Warunkiem koniecznym (czy także wystarczającym – to osobne pytanie) intersubiektywnej sprawdzalności w analizie i krytyce piśmiennictwa jest pozostawienie „tropu”, tj. opisanie *explicitie* w raporcie z badań kolejnych kroków postępowania poznawczego. Należy zatem dokładnie scharakteryzować źródła i sposoby identyfikacji i doboru danego zbioru tekstów, w tym przeszukiwane zasoby, użyte wyrażenia wyszukiwawcze, kryteria selekcji etc. Następnie – wskazać metody opracowania zgromadzonych treści, zastosowane podejście badawcze (ilościowe, jakościowe, mieszane), założenia, kategorie i ramy pojęciowe oraz sposób ich konstruowania, argumentację i tryb wnioskowania itp. W szczególności wymagania te dotyczą przeglądu systematycznego (McKibbon, 2006, s. 203-204), ale dobrym obyczajem jest stosowanie ich także w ramach pozostałych wariantów analizy i krytyki piśmiennictwa, ponieważ wówczas odbiorcy mają rzeczywistą, a nie tylko deklarowaną, możliwość prześledzenia rozumowania i sprawdzenia uzyskanych wniosków.

Inny, trudniejszy do uchwycenia, zespół zagadnień związany jest z efektywnością, rzetelnością i poznawczą wartością metody analizy i krytyki piśmiennictwa – ze względu na jej najważniejszą funkcję, tj. odkrycie i przedstawienie „obiektywnego” stanu wiedzy w jakiejś dziedzinie. Ponieważ obiektywność jako taka jest nieosiągalna i stanowi raczej ideę regulatywną niż realny cel, *de facto* chodzi tutaj o: (a) unikanie tendencyjności, czyli bezstronność; (b) minimalizowanie wpływu czynników subiektywnych i uwarunkowań środowiskowych; (c) kontrolowanie – na ile jest to możliwe – „wnoszonych” do badania założeń jawnych i ukrytych (prekonceptualizacja, uteoretyzowanie obserwacji, wiedza tła); (d) eliminowanie wartości pozapoznawczych (neutralność aksjologiczna) (Grobler, 2008; Szaniawski, 1994).

Rzetelna analiza i krytyka piśmiennictwa, przedstawiająca faktyczne (a nie – wynikające li tylko z czyichś wyobrażeń, przyzwyczajzeń, tradycji ośrodka naukowego etc.) stan i kierunki badań w jakiejś dziedzinie, oparta jest na kompletnym, a nie wybiórczym, „materiale empirycznym”, tj. w tym przypadku – zbiorze literatury na określony temat (Jesson i Lacey, 2006, s. 145). Jednakże – czy chodzi tutaj o kompletność „fizyczną” (całe istniejące piśmiennictwo o danym zagadnieniu), czy też raczej o identyfikację wszystkich interesujących lub ważnych typów wypowiedzi w pewnym zakresie, czyli raczej o kompletność intelektualną? Przypuszczalnie w grę wchodzić mogą obydwa podejścia, w zależności od specyfiki dyscypliny i zasięgu problemu, aczkolwiek pierwsze z nich bywa trudne do zrealizowania (na przykład – co z literaturą w językach mało popularnych?). Poza tym pojawia

się jeszcze pytanie – jak rozpoznać, że zgromadziliśmy już „wszystko” na dany temat, kiedy się zatrzymać w poszukiwaniu kolejnych opracowań? Jedna z możliwych odpowiedzi brzmi – wtedy, gdy osiągnęliśmy stan „teoretycznego nasycenia”, tzn. następne analizowane publikacje nie wnoszą już nic nowego, a zawarta w nich argumentacja, idee, pojęcia, metodologia etc. są już nam znane (Levy i Ellis, 2006, s. 192).

Także, podczas doboru publikacji nie powinno się *a priori* negować treści lub form dokumentów niezgodnych z naszymi koncepcjami, intuicją bądź reprezentowaną szkołą badawczą. To z kolei prowadzi do zagadnienia, czym właściwie jest dzisiaj adekwatne piśmiennictwo, m.in. – w kontekście wspomnianych wcześniej zmian w komunikacji naukowej, oraz – gdzie go szukać? Czy składają się nań jedynie recenzowane teksty pochodzące z renomowanych czasopism? Czy również dokumenty o innej postaci i „ciężarze gatunkowym”, np. wpisy (posty) w blogach, wypowiedzi na forach dyskusyjnych, artykuły z Wikipedii bądź inne społecznościowe formy (Cisek, 2008; 2009; Nahotko, 2010, s. 200-205)? Odpowiedzi na te i inne jeszcze pytania zależą co najmniej od sposobu pojmowania i rozpoznawania naukowości w ogóle, „obyczajów” danej dziedziny oraz dominującej funkcji analizy i krytyki piśmiennictwa w konkretnym przedsięwzięciu badawczym, tj. przypuszczalnie będą inne, gdy identyfikujemy podstawowy dorobek, „trzon” jakiejś nauki, odmienne, gdy poszukujemy inspiracji dla własnych dociekań, jeszcze inne, gdy dążymy do uchwycenia najnowszych tendencji i idei. Generalnie autorzy wypowiadający się na temat metody analizy i krytyki piśmiennictwa, a zwłaszcza przeglądu systematycznego zalecają, by podczas poszukiwania literatury nie ograniczać się do jednej czy kilku podstawowych baz danych oraz uznanych czasopism, bo to może prowadzić do jednostronności, tendencyjności wyników, *de facto* jest sprzeczne z istotą rzetelnych badań literaturowych i stanowi zagrożenie dla ich wiarygodności (Jesson i Lacey, 2006, s. 145-146).

Niektórzy uważają, iż przedmiotem analizy i krytyki powinno być piśmiennictwo dobrej jakości (ang. *quality literature*) (Levy i Ellis, 2006, s. 182), ale tu również nie ma uniwersalnego kryterium oceny, a tradycyjne podejście oparte na systemie recenzowania i *impact factor* jest co najmniej dyskusyjne, a zaufanie do niego zostało naruszone, m.in. w efekcie znanej afery Sokala (Sokal i Bricmont, 2004). Na ten temat toczy się dzisiaj dyskusja, której zakresu i problematyki nie sposób tutaj przedstawić (Coleman, 2007). Poza tym, są już głosy, iż wraz z Web 2.0 pojawiła się nowa, społecznościowa forma kontroli jakości badań i publikacji (Nahotko, 2010, s. 125-128).

Zachowanie „obiektywności” w trzeciej fazie omawianej metody, tj. w trakcie przetwarzania treści, jest jeszcze trudniejsze i wiąże się z kolejnymi zagadnieniami wymagającymi przemyślenia. Główny problem, zwany przez niektórych nawet *paradoksem metodologicznym* (Bangert-Drowns, 2004) polega na tym, iż przystępując do analizy, oceny i syntezy treści adekwatnego do naszego pytania badawczego piśmiennictwa, musimy mieć przygotowany, przynajmniej w zarysie, jakiś instrument poznania, tj. pewne kategorie, siatkę pojęć etc. Z drugiej strony, analizę i krytykę piśmiennictwa często robi się właśnie po to, by dopiero ustalić, jakie ramy pojęciowe, kierunki myślenia i paradygmaty funkcjonują w danym obszarze. Trzeba zatem brać pod uwagę niebezpieczeństwo „tautologii”, samopotwierdzania się naszych koncepcji, tj. sytuacji, gdy odpowiedź jest z góry zawarta w pytaniu.

Kolejna kwestia wiąże się ze sposobem analizy i syntezy danych/informacji/wiedzy zawartych w piśmiennictwie, co jest w dużej mierze uzależnione od celu konkretnych badań literaturowych. Wybór i precyzyjne określenie postępowania na tym etapie jest szczególnie istotne wówczas, gdy analiza i krytyka piśmiennictwa stanowi samodzielny, pełnoprawny sposób badawczy. Inaczej bowiem dokonuje się syntezy badań „pozytywistycznych”, odmiennie – tych o charakterze jakościowym. Chodzi o sposoby ekstrakowania danych, identyfikowania w publikacjach kluczowych kategorii, ich uogólniania etc. W tym zakresie wypracowano już wiele technik, takich jak wspomniana wcześniej metaanaliza, a także metaetnografia, metasynthese, krytyczna synteza interpretacyjna (ang. *critical interpretive synthesis*) i inne (Thomas i Harden, 2008). Jest to następne rozbudowane i ważne zagadnienie, którego opis trzeba odłożyć do osobnego opracowania.

Przedstawiona tu charakterystyka metody analizy i krytyki piśmiennictwa jest z konieczności niepełna, wiele problemów zostało jedynie zasygnalizowanych. Ich uszczegółowienie i dyskusja znajduje się, przynajmniej częściowo, w przywoływanej literaturze przedmiotu.

STATUS ANALIZY I KRYTYKI PIŚMIENNICTWA WE WSPÓŁCZESNEJ NAUCE O INFORMACJI I BIBLIOTEKOZNAWSTWIE

W części drugiej przedstawione są wyniki „pilotażowych” badań własnych, których celem było uchwycenie wybranych aspektów rzeczywistego (a nie deklarowanego) statusu analizy i krytyki piśmiennictwa w informatologii i bibliotekoznawstwie w XXI w. Dociekania miały charakter rozpoznawczy, wstępny – a nie na przykład naukometryczny, intencją bowiem było przede wszystkim sprawdzenie – czy w ogóle różne (niektóre) warianty i zastosowania omawianej metody występują w polu badawczym INiB. Notabene, wyczerpujące opracowanie tego zagadnienia, nakreślenie jego „totalnej” panoramy we współczesnej nauce o informacji, wymagałoby nie tylko przeszukania wielu baz danych oraz zasobów Internetu, ale również przygotowania i zastosowania o wiele bardziej zaawansowanego narzędzia interpretacji i kategoryzacji badań prowadzonych metodą analizy i krytyki piśmiennictwa. Jest to spore przedsięwzięcie poznawcze, godne osobnych, temu tylko poświęconych rozważań.

Zatem, tutaj zadane zostały następujące pytania:

– Czy analiza i krytyka piśmiennictwa funkcjonuje w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie także jako samodzielna metoda badawcza? To, że pełni zadania pomocnicze jest trywialne.

– Czy stosowane są różne jej warianty – i jeżeli tak – to jakie?

– Czy w badaniach prowadzonych tą metodą uwzględnia się wypowiedzi nieformalne, na przykład blogi, dyskusje online itp.?

– Czy w dorobku INiB istnieją rozważania teoretyczne na temat metody analizy i krytyki piśmiennictwa jako takiej? Jaka problematykę obejmują?

Eksplorację przeprowadzono w oparciu o międzynarodową bazę danych z zakresu bibliotekoznawstwa, nauki o informacji i dziedzin pokrewnych – LISTA – *Library, Information Science and Technology Abstracts* udostępnianą przez firmę EBSCO Publishing. Jest to serwis obszerny, oczywiście niezawierający „wszystkiego” z obszaru INiB, jednakże indeksujący ponad

700 czasopism fachowych i naukowych z całego świata, nadto książki, materiały konferencyjne i sprawozdania z badań, o zasięgu chronologicznym od połowy lat sześćdziesiątych XX w. po dziś.

Wyszukiwanie za pomocą hasła przedmiotowego (tj. w polu SU *Subject Terms*) *literature reviews*, z ograniczeniem do lat 2001-2010, przyniosło w odpowiedzi 269 rekordów. Wystarczy przejrzeć pierwsze 30 z nich, by przekonać się, iż analiza i krytyka piśmiennictwa występuje, i to często, jako podstawowa, samodzielna procedura poznawcza. Do zagadnień badanych tą metodą należą m.in.: biblioteczne serwisy WWW; biblioteki akademickie a globalizacja; czasopisma naukowe a repozytoria instytucjonalne; interfejsy; katalogowanie i klasyfikacja; kształcenie bibliotekarzy; kultura informacyjna (ang. *Information Literacy*); potrzeby i zachowania informacyjne różnych grup użytkowników; rola i wkład bibliotek w nauczanie na odległość; usługi informacyjne; współpraca archiwistów, bibliotekarzy i informatyków; wykorzystanie koncepcji i technologii Web 2.0 w bibliotekarstwie i informacji (folksonomie, tagowanie etc.); zarządzanie bibliotekami; zarządzanie dokumentami (ang. *records management*), a nawet konserwacja papieru i wybory czytelnicze uczniów.

W zidentyfikowanych badaniach można zaobserwować różne postawy w odniesieniu do uwzględnianego piśmiennictwa, mianowicie – są prace oparte wyłącznie na artykułach z recenzowanych czasopism, inne, włączające również literaturę fachową, wreszcie takie, których autorzy wzięli także pod uwagę nieformalne postaci komunikacji naukowej – blogi, listy dyskusyjne, wiki (np. Brown, 2010).

Dodatkowo, co najmniej kilka wyszukanych opracowań ma charakter refleksji dydaktycznej, metodologicznej lub teoretycznej na temat analizy i krytyki piśmiennictwa jako procesu i wytworu (w INiB). Przede wszystkim poruszana była problematyka kształcenia studentów i doktorantów w zakresie posługiwania się tą metodą, formułowano także jej ogólny opis oraz wytyczne poprawnego wykonania, proponowano również modyfikacje i udoskonalenia (Porter et al., 2002). Do interesujących publikacji metodologicznych z dziedziny INiB należą cytowane już wcześniej artykuły *A Systems Approach to Conduct an Effective Literature Review in Support of Information Systems Research* (Levy i Ellis, 2006) oraz *A Typology of Reviews: an Analysis of 14 Review Types and Associated Methodologies* (Grant i Booth, 2009).

Jeżeli chodzi o bardziej sformalizowane warianty metody analizy i krytyki piśmiennictwa, to w informatologii i bibliotekoznawstwie mamy do czynienia zarówno z przeglądem systematycznym, jak i metaanalizą, aczkolwiek dopiero od kilkunastu lat.

Rezultatem przeszukania bazy LISTA przy użyciu hasła przedmiotowego *systematic review* (przegląd systematyczny) jest zbiór 35 publikacji z lat 1998-2010, z czego tylko jedna powstała w poprzednim stuleciu. Wystarczy ich pobieżne przejrzanie, by stwierdzić, iż przegląd systematyczny stanowi procedurę szczególnie związaną z bibliotekarstwem i informacją medyczną, dla przykładu – aż 13 spośród odnalezionych dokumentów opublikowane zostało na łamach czasopisma „Health Information & Libraries Journal”. Obok badań prowadzonych bezpośrednio metodą przeglądu systematycznego, istnieje też refleksja metateoretyczna na temat różnych jego aspektów. W szczególności dyskutowane były: strategie i techniki wyszukiwania adekwatnego piśmiennictwa; ocena jakości przeglądów systema-

tycznych; rola bibliotekarzy i profesjonalistów informacji w tym obszarze. Ważny głos stanowi artykuł *Systematic Reviews and Librarians* (McKibbon, 2006), podsumowanie dotychczasowego dorobku w omawianym zakresie w badaniach INiB – opracowanie zatytułowane *Evaluation of Method in Systematic Reviews and Meta-Analyses Published in LIS* (Ankem, 2008).

Z kolei hasło przedmiotowe *meta-analysis* (metaanaliza) wyszukuje w serwisie LISTA 53 rekordy z lat 1997-2009, z czego zdecydowana większość, bo 51, dotyczy opracowań powstałych w XXI w. Także i tutaj mamy do czynienia zarówno z dociekaniem realizowanymi za pomocą tej procedury, jak i z publikacjami metodologicznymi, z których szczególnie istotne dla nauki o informacji i bibliotekoznawstwie są *Approaches to Meta-Analysis: A Guide for LIS Researchers* (Ankem, 2005) i *Meta-Analysis in Library and Information Science: Method, History, and Recommendations for Reporting Research* (Saxton, 2006).

Generalnie widać, iż odpowiedź na wszystkie postawione pytania brzmi w zasadzie „tak”.

UWAGI KOŃCOWE

Rola, znaczenie, zastosowania, także – metodologiczna dojrzałość analizy i krytyki piśmiennictwa w XXI w. rosną, także w obszarze nauki o informacji i bibliotekoznawstwie. Pierwotnym źródłem tej tendencji są zapewne zjawiska i zmiany we współczesnej komunikacji naukowej. Widoczne jest coraz bardziej rygorystyczne i intersubiektywnie sprawdzalne wykonywanie dyskutowanej tu metody, co jest kierunkiem słusznym. Dla zobrazowania – przegląd systematyczny (jako wytwór) niekoniecznie musi być bardziej „prawdziwy” niż tradycyjny „stan badań”, ale przynajmniej dokładniej wiadomo, na jakiej podstawie jego autor coś twierdzi i w jaki sposób doszedł do takich, a nie innych wniosków.

Nasuwa się także konkluzja o nieco odmiennym charakterze, mianowicie – dobrej jakości, wyczerpująca analiza i krytyka piśmiennictwa związanego z pewnym konkretnym zagadnieniem zdecydowanie ułatwia użytkownikom informacji dostęp do uporządkowanej i zagregowanej wiedzy, a to już jest kwestia, która żywotnie interesuje zarówno praktyków, jak i teoretyków informacji naukowej i bibliotekoznawstwa.

BIBLIOGRAFIA

- Andrews, Richard; Harlen, Wynne (2006). Issues in Synthesizing Research in Education. *Educational Research*, vol. 48, no. 3, pp. 287-299.
- Ankem, Kalyani (2005). Approaches to Meta-Analysis: A Guide for LIS Researchers. *Library & Information Science Research*, vol. 27, issue 2, pp. 164-176.
- Ankem, Kalyani (2008). Evaluation of Method in Systematic Reviews and Meta-Analyses Published in LIS. *Library and Information Research*, vol. 32, no. 101, pp. 104.
- Bangert-Drowns, Robert L. (2004). Literature Review. In: *Encyclopedia of Evaluation* [online]. Sage Publications [dostęp: 15.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sage-ereference.com/evaluation/Article_n319.html>.
- Brown, David J. (2010). Repositories and Journals: Are They in Conflict?: A Literature Review of Relevant Literature. *Aslib Proceedings*, vol. 62, issue 2, pp. 112-143.
- Cisek, Sabina (2008). Weblogi (blogi) – nowe narzędzie komunikacji w nauce. W: *Zarządzanie informacją w nauce*. Katowice: Wydaw. Uniwersytetu Śląskiego, s. 170-177.

- Cisek, Sabina (2009). Dzielenie się wiedzą w Internecie. *Bibliotheca Nostra. Śląski Kwartalnik Naukowy* [online], nr 3-4, s. 33-42; [dostęp: 21.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.biblioteka.awf.katowice.pl/biuletyn.html>>.
- Cisek, Sabina (2010). *Metodologia mieszana w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa*. W: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku* [CD-ROM]. Pod red. Marii Kocójowej. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ.
- Coleman, Anita (2007). Assessing the Value of a Journal Beyond the Impact Factor. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 58, no. 8, pp. 1148-1161.
- Dixon-Woods, Mary; Sutton, Alex (2003). Systematic Review. In: *Encyclopedia of Social Science Research Methods* [online]. Sage Publications [dostęp: 15.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sage-ereference.com/socialscience/Article_n998.html>.
- Grant, Maria J.; Booth, Andrew (2009). A Typology of Reviews: an Analysis of 14 Review Types and Associated Methodologies. *Health Information and Libraries Journal*, vol. 26, pp. 91-108.
- Grobler, Adam (2008). *Metodologia nauk*. Kraków: Wydaw. Areus, Wydaw. Znak.
- Hammersley, Martyn (2003). Literature Review. In: *Encyclopedia of Social Science Research Methods* [online]. Sage Publications [dostęp: 15.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sage-ereference.com/socialscience/Article_n503.html>.
- Higgins, Julian PT; Green, Sally, eds. (2009). *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions* [online]; [dostęp: 22.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.cochrane-handbook.org/>>.
- Jesson, Jill; Lacey, Fiona (2006). How To Do (Or Not To Do) a Critical Literature Review. *Pharmacy Education*, vol. 6 (2), pp. 139-148.
- Kaczmarek, Tadeusz T. (2005). *Poradnik dla studentów piszących pracę licencjacką lub magisterską* [online]; [dostęp: 21.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bg.univ.szczecin.pl/pliki/poradnik_dla_studentow.pdf>.
- Kemoni, Henry N. (2008). Theoretical Framework and Literature Review in Graduate Records Management Research. *African Journal of Library, Archives & Information Science*, vol. 18, issue 2, pp. 103-117.
- Konecki, Krzysztof (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana* [online]; [dostęp: 23.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://krzysztof.konecki.prv.pl/>>.
- Levy, Yair; Ellis, Timothy J. (2006). A Systems Approach to Conduct an Effective Literature Review in Support of Information Systems Research. *Informing Science Journal* [online], vol. 9, p. 181-212; [dostęp: 15.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://inform.nu/Articles/Vol9/V9p181-212Levy99.pdf>>.
- Mauer-Górska, Barbara (2007a). Evidence-based: nowa metoda analityczno-syntetycznego opracowania publikacji naukowych. *Przegląd Biblioteczny*, R. 75, z. 2, s. 261-270.
- Mauer-Górska, Barbara (2007b). Strategia Evidence Based Librarianship (EBL). W: *Przenikanie i Rozpowszechnianie Idei oraz Doświadczeń: Zagadnienia Międzynarodowego Bibliotekoznawstwa Porównawczego, 2007 r.* [online]. Pod red. Marii Kocójowej. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ; [dostęp: 21.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.inib.uj.edu.pl/wyd_inib/s3_z4/mauer.pdf>.
- McKibbin, Ann K. (2006). Systematic Reviews and Librarians. *Library Trends*, vol. 55, no. 1, pp. 202-215.
- Morrison, Heather (2006). Evidence Based Librarianship and Open Access. *Evidence Based Library and Information Practice* [online], vol. 1, no. 2, pp. 46-50; [dostęp 19.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/EBLIP/article/view/49/117>>.
- Nahotko, Marek (2010). *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym. Globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*. Warszawa: Wydaw. SBP.
- Nowak, Piotr (2006). *Bibliometria. Webometria. Podstawy. Wybrane zastosowania*. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM.
- Pilch, Tadeusz; Bauman, Teresa (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe. Wydanie drugie poprawione i rozszerzone*. Warszawa: Wydaw. Akademickie „Zak”.
- Porter, Alan L.; Kongthong, Alisa; Lu, Jye-Chyi (2002). Research Profiling: Improving the Literature Review. *Scientometrics*, vol. 53, issue 3, pp. 351-370.
- Ratajewski, Jerzy (2002). Analiza i krytyka dokumentów. W: *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa czyli wiedza o bibliotece w różnych dawkach*. Warszawa: Wydaw. SBP, s. 129-132.

- Sapa, Remigiusz (2009). *Metodologia badań obszaru pośredniczenia w komunikacji naukowej z perspektywy nauki o informacji*. Kraków: Wydaw. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Saxton, Matthew L. (2006). Meta-Analysis in Library and Information Science: Method, History, and Recommendations for Reporting Research. *Library Trends*, vol. 55, no. 1, pp. 158-170.
- Ścibor, Eugeniusz (1976). Przegląd metod badawczych stosowanych w nauce o informacji. W: *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej*. Pod red. Stanisława Kubiaka. Poznań: Wydaw. Naukowe UAM w Poznaniu, s. 93-102.
- Sokal, Alan; Bricmont, Jean (2004). *Modne bzdury: o nadużywaniu pojęć z zakresu nauk ścisłych przez postmodernistycznych intelektualistów*. Warszawa: Prószyński i Spółka.
- Swanson, Don R. (1986). Undiscovered Public Knowledge. *Library Quarterly*, vol. 56, no. 2, pp. 103-118.
- Szaniawski, Klemens (1994). O obiektywności nauki. W: *O nauce, rozumowaniu i wartościach*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN, s. 8-17.
- Thacker, Stephen B. et al. (2007). Meta-Analysis. In: *Encyclopedia of Epidemiology* [online]; [dostęp: 22.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sage-ereference.com/epidemiology/Article_n289.html>.
- Thomas, James; Harden, Angela (2008). Methods for the Thematic Synthesis of Qualitative Research in Systematic Reviews. *BMC Medical Research Methodology* [online], vol. 8 (45); [dostęp: 22.05.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.biomedcentral.com/1471-2288/8/45>>.

SABINA CISEK

Institute of Library and Information Studies
Jagiellonian University
e-mail: sabina.cisek@uj.edu.pl

METHODS OF LITERATURE ANALYSIS AND CRITICISM IN LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE IN 21ST CENTURY

KEYWORDS: Literature analysis and criticism. Literature studies. Library studies. Informatology. Information science. Meta-analysis. Methodology. Research methods. Systematic review. Research status. 21st century.

ABSTRACT: The author characterizes selected aspects of methods of literature analysis and criticism in library and information science and observes a significant increase of researchers' interest in this research method in 21st century informatology and library studies. Two basic roles of literature analysis and criticism in scholarly research are analyzed – the auxiliary (heuristic) and the independent (knowledge-creating) one. Stages and variants of the analysis are described, including a traditional analysis, systematic review and meta-analysis. The closing part of the article includes results of pilot research on selected properties and features of literature analysis and criticism in contemporary library and information science.

Artykuł wpłynął do Redakcji 2 czerwca 2010 r.